

УДК 37.018.43

Т. М. Смагіна,

кандидат педагогічних наук, ст. викладач

(Житомирський ОППО, м. Житомир)

tsmagina@gmail.com

ЗМІСТ ГРОМАДЯНОЗНАВЧОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ У ЗАКЛАДАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема громадянсько-педагогічної підготовки працівників сфери освіти у системі післядипломної педагогічної освіти. Обґрунтована необхідність впровадження громадянсько-педагогічної підготовки для слухачів закладів післядипломної педагогічної освіти та визначено її зміст. Зроблено висновки про необхідність оновлення громадянсько-педагогічної підготовки для всіх категорій слухачів.

Розвиток громадянської освіти в Україні викликаний необхідністю створення сприятливих умов для самореалізації та вільного розвитку особистості, подолання відчуження індивіда від держави, формування активної життєвої позиції особи в громаді, суспільстві, державі, долаття упередженості, нетерпимості та інших проявів тоталітарного минулого. Саме тому стала актуальною проблема громадянсько-педагогічної підготовки керівників та працівників закладів освіти. Якщо раніше акцент робився на підготовку вчителів-суспільствознавців, то час довів необхідність такої підготовки для всіх категорій освітян, оскільки різноманіття моделей громадянської освіти, що впроваджуються в Україні, та значний вплив на процеси її впровадження суб'єктивного управлінського чинника можуть або сприяти, або протидіяти цій суспільно корисній діяльності.

Вагомий внесок у висвітлення сутності громадянськості, психолого-педагогічних та народознавчих основ її формування вносять науково-теоретичні дослідження В. Андрущенка, Р. Арцишевського, М. Боришевського, П. Вербицької, М. Задерихіної, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Киричука, Н. Косаревої, Л. Крицької, Т. Ладиченко, В. Оржеховської, О. Пометун, В. Поплужного, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної. Питання європейської стратегії громадянської освіти та виховання учнів ґрунтовно висвітлено в публікаціях Г. Єгорова, М. Рагозіна, І. Тараненко. Ці науковці у своїх працях досліджували питання громадянської освіти, висвітлювали специфічні аспекти її становлення та розвитку.

Метою нашої статті є обґрунтування необхідності впровадження громадянсько-педагогічної підготовки для слухачів закладів післядипломної педагогічної освіти та визначення її змісту.

За словами П. Вербицької, у світовій педагогічній практиці існують три домінуючі моделі організації громадянської освіти в структурі навчального плану школи: громадянська освіта – окремий навчальний предмет у старших класах; інтеграція основ громадянської освіти в курси інших дисциплін; громадянська освіта у формі міжпредметного модуля, сконцентрованого на дослідженні суспільно-політичних проблем [1]. У сучасній українській освітній практиці ми можемо знайти фрагменти всіх цих трьох моделей. Саме тому, на нашу думку, в процес курсової перепідготовки освітян, а педагогів-суспільствознавців зокрема, необхідно ввести ознайомлення з принциповими положеннями даних моделей та дати необхідні знання для концептуалізації власних педагогічних напрацювань у межах існуючих сталих моделей.

Ефективна діяльність з поширення громадянської освіти в наш час неможлива (чи певним чином обмежена) за відсутності відповідних регіональних громадянсько-освітніх програм (моделей). Управлінська підтримка процесу впровадження громадянської освіти є вкрай необхідною. Саме за відсутності подібної підтримки в регіонах України ентузіастами впроваджуються різноманітні гібридні моделі, що відповідають місцевим освітянським можливостям і охоплюють ті часові та фінансові "ніші", які залишають на цей вид діяльності місцеві освітянські управлінці.

Тому наступним завданням для післядипломних освітніх закладів ми визначаємо популяризацію знань про громадянську освіту серед директорів навчальних закладів і їх заступників та серед управлінсько-методичного персоналу відділів (управлінь освіти).

Дослідження громадянсько-педагогічних проблем та поширення відповідних знань у контексті громадянської освіти потребує відповідної підготовки та участі методистів і науковців ОППО, що спеціалізуються на психолого-педагогічних проблемах та проблемах виховання, оскільки, громадянська соціалізація особистості є складовою сформованої регіональної та загальнодержавної соціально-педагогічної системи. За твердженням О. Склярова, людину як індивіда з її особливим ставленням до світу, потребами, вміннями діяти, уявленнями, цілями формує складна система чинників, причин, умов [2]. У цю систему входять усі елементи культурного середовища: прийняті в певному суспільстві норми співжиття, моральні цінності, настанови поведінки, форми мислення, мова, правила загальнолюдської логіки. До неї належать всі елементи економічного середовища: існуючі в певному конкретному суспільстві способи виробництва, виробничі відносини між людьми, знаряддя праці, які визначають бачення людиною світу, сприйняття його зв'язків, успадковування форм діяльності. У неї входять елементи етнічного середовища: місцеві

традиції, навички, обряди, звичаї, діалекти, побут, наріччя, фольклор, а також релігійні традиції та звичаї. Формують людину всі елементи існуючої політичної системи, а також місцеві географічні, природно-ландшафтні, кліматичні чинники рідних місць. Від них залежить бачення людиною світу, розуміння закономірностей, логіки речей протягом усього життя. Людину формує родина й найближчий соціум, які передають їй життєві настанови безпосередньо "з рук в руки". Складні, але стійкі й необхідні взаємозв'язки всіх чинників, що формують людину, складають соціально-педагогічну систему. Розвиток цієї системи в історії суспільства виглядає як закономірний і послідовний соціально-педагогічний процес; діяльність включених в нього людей створює "мережу" соціально-педагогічних відносин.

Одним із важливих завдань громадянської освіти є забезпечення молоді практичними вміннями та навичками, а саме: формування критичної свідомості, прийняття свідомого рішення, здійснення вільного вибору, розуміння норм і правил поведінки в суспільстві та поваги до них, знання законів, основних прав людини, спільної праці на благо суспільства, формування особистої відповідальності та громадянського обов'язку, взаєморозуміння та взаємоповага до кожного індивіда, етнічної групи, народу та їхніх культур. Але спочатку відповідні громадянські компетенції повинні бути сформовані у педагогів, які своїми професійними діями, своєю активною життєвою позицією покликані формувати адекватні вчинки і дії в дітей.

Участь кожного громадянина в суспільному житті, його громадянська культура є необхідною умовою демократичного способу життя. Громадянська освіта покликана поширювати знання та вміння (суспільні, інтелектуальні, технологічні); виховувати ставлення до демократичних цінностей (повагу до культурної та політичної різноманітності, відмінностей, до раціонального аргументу, зацікавленість у громадських справах) та стимулювати активну участь молоді людини в суспільному житті. Громадянська освіта структурована як комплекс політичних, культурних, соціальних та економічних знань, способів мислення, що ґрунтуються на використанні цих знань і як система демократичних цінностей та громадянська активність особистості.

Важливим аспектом громадянської освіти дорослих є комплекс знань щодо політичної соціалізації школярів у межах демократичного плюралістичного суспільства. Політична соціалізація школярів є складним процесом, який органічно поєднує політологічні, психологічні, культурологічні й ідеологічні компоненти.

Політична соціалізація школярів розглядається М. Катаєвою в контексті політології дитинства, що включає такі аспекти, як: політичну культуру школярів, механізми її формування, політичну ідентифікацію, зміст політичної свідомості школярів, політичні умови для впровадження прав дитини, політичну соціалізацію, ставлення до політичних інститутів, політичний статус школярів [3].

Мета політичної соціалізації – це формування політичної культури громадянина. Важливим її параметром є ставлення особи до політичного режиму держави. Політична свідомість дітей є повсякденною. Розуміння політики існує у формі допонятійних конструктів, воно несформоване повною мірою на вербальному рівні. Тому політичні уявлення виглядають випадковими, ситуативними, розрізненими [3].

Механізмами політичної соціалізації школярів є наслідування політичної поведінки і настанов референтних груп та особистостей, ідентифікація з політичними суб'єктами, задовільнення комунікативних потреб, вплив агентів політичної соціалізації (зокрема, родини, школи, друзів, церкви, засобів масової комунікації), особистий досвід (гра, участь у дитячій політичній організації тощо).

У процесі політичної соціалізації формується увесь набір ставлень, що виступають для особистості джерелом наступної політичної поведінки. У результаті успішної політичної соціалізації задовольняється глибинна потреба особистості бути громадянином.

Важливою метою соціалізації є політична ідентифікація дітей, яка означає формування почуттів приналежності до держави та нації. Пізнання закономірностей формування політичної свідомості та політичної культури школярів має не тільки теоретичне значення, а й важливе для організації політичного виховання, розуміння динаміки громадської думки, збереження політичної стабільності в умовах трансформації сучасного українського суспільства.

Актуальною у контексті громадянської освіти є проблема теоретичного визначення та методології формування патріотизму. На думку О. Малінкіна, патріотизм – споконвічно соціальне почуття – почуття спільності, єдності, солідарності з рідними й близькими, почуття причетності до їхньої долі, оскільки "батьківщина" як рідні люди (мати, батько, близькі родичі або ті, хто їх фактично заміняє) і "батьківщина" як історично певне місце й час народження спочатку утворюють єдиний і нероздільний феноменологічно первинний мир сучасників і життєвий світ [4].

У нормальних життєвих й історичних ситуаціях патріотизм являє собою єдиний емоційно-вольовий комплекс. Саме любов до батьківщини будить волю до гуртування, єднання всіх, хто любить батьківщину, заради активного, діяльного, а в певних ситуаціях жертвового їй служіння, у результаті чого між патріотами встановлюється органічна солідарність на основі взаємної довіри, несвідомого або усвідомленого. Зворотний процес – коли соціально-групова або загальнонаціональна

солідаризація викликає "хвилю патріотизму", однак було б помилкою ототожнювати його з патріотизмом як таким [4]. Емоційно-вольовий імпульс, який індивіди одержують у процесі солідаризації через соціально-психологічне зараження, не породжує їхню любов до батьківщини, а лише актуалізує їхнє відношення (любов, ненависть і т.д.) до неї, змушує його усвідомити, стимулює його або придушує.

Крім того, патріотизм знаходить інтелектуальне вираження в певному понятійному ряді, з визначеннями якого повинні бути ознайомлені учасники навчально-виховного процесу. У патріотичних поглядах під певним кутом зору осмислюються ті або інші соціальні відносини, вивчаються шляхи й способи їхньої зміни в інтересах батьківщини. Соціальні ідеї й теорії, що відкрито проголошують свою патріотичну спрямованість (тобто залежність від інтересів батьківщини), можна охарактеризувати як "патріотично-ідеологічні".

Педагог повинен бути обізнаним з проблемами формування патріотизму в процесі соціалізації, з такими виявами патріотизму як афективний, етологічний, патріотичний індивертизм, космополітизм, планетаризм, інтернаціоналізм і націоналізм, утопізм і контрпатріотизм, антипатріотизм, патріотичний нігілізм, гуманітаризм як абстрактна любов до всього (гуманітаризм, на думку О. Малінкіна, індивертизм стосовно расової, національної, етнічної, культурної й іншої приналежності людини до конкретних груп, тому що в його основі лежить обмежена й історично спростована ідея рівності природи всіх людей (розумна сутність людини), а також більш ніж двозначна ідея "загальнолюдських" цінностей).

Одним з аспектів громадянської освіти є правова соціалізація. Але проблема правової соціалізації актуальна в першу чергу для самих педагогів. Існують дві концепції правової соціалізації особистості в межах яких дослідники цього феномена підходять до даної проблеми [5: 15]. У першій концепції увага концентрується на пріоритеті закону. Юристи і соціологи права шукають шляхи і засоби формування поваги до закону, вивчають механізми впливу правових норм на індивідів і способи засвоєння соціальними групами цих норм. Головна ідея полягає в тому, що вимоги права повинні відображатися у правовій свідомості, проходити через поведінку і впливати на розвиток соціальних відносин.

Згідно другої концепції людина опановує право та його елементи таким чином, щоб вони мали сенс для неї самої. Всі повинні увійти у її власну систему норм, цінностей, уявлень про світ.

Розрізняють два види цього освоєння:

- суб'єкт набуває загальне знання про правову культуру, яка домінує в його суспільстві;
- паралельно суб'єкт інтерпретує об'єкти права, спираючись на систему норм і значень, засвоєних ним первинно, це дозволяє йому зрозуміти й інтегрувати свій власний досвід [5: 16].

Правова освіта як складова громадянської освіти і елемент соціалізації особистості повинна бути присутньою в процесі навчання педагогів у контексті обох зазначених концепцій. Переважна більшість учителів під час навчання у ВНЗ не опановувала такі курси, як наприклад, "Основи права", що запроваджені в останні роки на старших курсах у педагогічних ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Невміння педагога використовувати правовий інструментарій у вирішенні нагальних життєвих проблем негативно впливає, в тому числі, на авторитет педагога в процесі політико-громадянської соціалізації учнів. Правова інфантильність та безпорадність учня має однією з причин відповідну безпорадність учителя.

Вирішенню зазначеної проблеми допомагає впровадження в курс перепідготовки вчителів правових модулів, і не тільки з трудового права та охорони дитинства, які вже вивчаються. Сучасний педагог потребує ґрунтового знання основ конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, фінансового, господарського права. Але деталізація даної проблеми та пошук шляхів її вирішення є темою окремої публікації.

Громадянознавчі дисципліни на зразок "Практичного права", "Громадянської освіти" ефективно впроваджуються шляхом застосування інтерактивних педагогічних технологій. Тому ще одне завдання для закладів післядипломної педагогічної освіти – навчання основам даних технологій слухачів курсів. Популяризація знань зі сфери громадянської освіти передбачає саме інтеракцію, в процесі якої педагог отримує не тільки знання, а й методики і технології їх впровадження. Саме тут доцільно спиратися на наукові доробки О. Пометун, які дають змогу засвоїти основний інтерактивний інструментарій громадянознавчих дисциплін.

Безперервність громадянської освіти, яка відображена у включенні в програми загальноосвітніх шкіл на рівні початкових та старших класів громадянознавчих дисциплін, кореспондує проблемі організації гуманітарного профільного навчання та відповідної допрофільної підготовки у загальноосвітніх школах. На теоретичному рівні, часткове вирішення даної проблеми запропоновано у дослідженні В. Арешонкова та І. Смагіна [6]. Пошук тем, засобів, технологій громадянознавчої підготовки учнів на уроках природничо-математичного і суспільно-гуманітарного циклів потребує організації експериментальних досліджень.

Громадянознавство передбачає вміння учня працювати з інформацією, оскільки в наш час засоби масової інформації, літературні джерела, мистецтво здійснюють непересічний вплив на формування

свідомості дитини в цілому – а її правових та політичних сегментів зокрема. Ось чому знання в галузі Public Relations, політології, соціології є неодмінною умовою підготовки та перепідготовки вчителя з метою формування вміння працювати з джерелами інформації та аналізувати їх. На жаль, у цій сфері основна увага в закладах післядипломної освіти приділяється формуванню навичок роботи з електронними засобами комунікації та Інтернетом, а цілеспрямована аналітична складова роботи з інформаційними потоками досі відсутня.

Громадянські компетентності передбачають не тільки відповідні знання, а також їхнє активне застосування у процесі реалізації суспільно-корисних акцій. Саме через практичну складову громадянськості опредметнюється та отримує свій "матеріальний" вимір. Фахівці післядипломної освіти повинні стати носіями не тільки громадянсько-педагогічних знань, а й тренерами педагогів з питань організації та активації громадського учнівського руху. Ми можемо навести приклади подібної позитивної співпраці з активізацією громадянської активності старшокласників Житомирського ОІППО з Коростишівською гуманітарною гімназією № 5 (проект учнівського самоврядування) та Житомирською гуманітарною гімназією № 23 (проект молодіжної організації старшокласників у сфері поширення правових знань та формування правосвідомості учнів).

Таким чином, система післядипломної педагогічної освіти потребує оновлення у частині організації громадянсько-педагогічної підготовки для всіх категорій слухачів і, на наше переконання, основними блоками цієї підготовки повинні стати:

- ознайомлення з принциповими положеннями існуючих моделей громадянської освіти;
- інтерактивні тренінги з проблем впровадження громадянства;
- аналіз компонентів можливих регіональних освітніх програм з громадянської освіти;
- аналіз соціально-педагогічної системи регіону;
- ознайомлення слухачів з предметним полем політичної соціалізації особистості та понятійним полем феномену патріотизму;
- правова освіта педагогів;
- тренінги з проблем організації та проведення суспільно-корисних акцій та активізації учнівського самоврядування у закладах освіти.

У залежності від профілю, фаху, посади педагогічних й управлінських кадрів необхідно здійснювати відповідну диференціацію та акцентування на ті чи інші позиції з запропонованого переліку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вербицька П. В. Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук : 13.00.01 / П. В. Вербицька. – К., 2000. – 20 с.
2. Скляр О. П. Поняття "соціально-педагогічне" в категоріальному апараті соціального пізнання : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук : 09.00.03 / О. П. Скляр. – Київ, 2000. – 20 с.
3. Катаєва М. С. Політична соціалізація школярів в умовах трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук : 23.00.03 / М. С. Катаєва. – К., 1999. – 19 с.
4. Малинкін А. М. Поняття патріотизма : ессе по соціології знання / А. М. Малинкін // Высшее образование в России. – 1997. – № 4. – С. 23–41.
5. Гражданское образование. Пособие для педагогов и работников образования. Под ред. Н. Воскресенской, И. Фрумина, – М., 2000. – 151 с.
6. Філософсько-правове осмислення сучасної освітньої діяльності / В. Ю. Арешонков, І. І. Смагін. – Житомир : ОІППО, 2004. – 147 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.12. 2009 р.

Смагіна Т. Н. Содержание граждановедческой подготовки педагогов в заведениях последипломного педагогического образования.

В статье рассматривается проблема граждановедческой подготовки работников сферы образования в системе последипломного педагогического образования. Обоснована необходимость внедрения граждановедческой подготовки для слушателей учебных заведений последипломного педагогического образования и определено ее содержание. Сделан вывод о необходимости обновления граждановедческой подготовки для всех категорий слушателей.

Smagina T. N. Contents of Teachers' Civics Training in Institutions of Postgraduate Teacher Education.

The paper addresses the problem of educators' civics training in the system of postgraduate teacher education. The necessity of introducing civics preparation of students for postgraduate teacher education establishments is grounded and its content is defined. The conclusion is made about the necessity of updating civics training for all categories of students.